

במזרח התיכון

הגנת המזרח התיכון

יון קמחי

ההצהרה הזאת על המדיניות הסוואטית באה, למעשה, כדי לאשר רשמית את תוכן השיחות שמולוטוב ניהל שבועיים קודם לכן, ב-13 בנובמבר 1940, בברלין. עם היטלר בבוקר ועם ריבנטרופ אחרי הצהרים. בשיחות אלה פיתח מולוטוב בצורה פהות פורמאלית את הגירסה המודרנית של ברית-המועצות בשאלה המזרחית. הוא הזכיר את מלחמת קרים ואת ההתערבות הבריטית בשנת 1918/19 והדגיש כי המצרים הם „השער ההיסטורי של אנגליה להתקפה על ברית-המועצות“. משעה שניתנה לבריטים דריסת-רגל ביון גברה הסכנה הנשקפת לרוסיה. לרוסיה אין בענין זה אלא כוונה אחת: כל הפצה להיות בטוחה מפני התקפה דרך המצרים וברצונה ליישב את הכעיה עם תורכיה; ערובה שתיתן לבולגריה תקל על המצב.

הפיראור הביע הסכמתו בדרך כלל, ואז גילה מולוטוב את קלפיו: הממשלה הסוואטית רוצה בהבטחת הדארדאנלים „לא רק על גבי הנייר אלא בפועל ממש“. בשיחה עם ריבנטרופ אחר הצהרים חזר מולוטוב על הנקודה הזאת. „הסכמי נייר לא יספיקו את ברית-המועצות“, אמר לשר החוץ הגרמני, „אלא היא תדרוש ערובות יעילות לבטחונה“. רצונה בבסיסים בבולגריה ועל אדמת תורכיה כדי לפקח על המעבר בבוספורוס ובדארדאנלים.

אחר הצהרתו הרשמית של מולוטוב באוני השגריר הגרמני ב-26 בנובמבר לא אירע עוד כלום. ב-17 בינואר 1941 חזר מולוטוב ותבע תשובה מהירה. הגרמנים לא אמרו עוד דבר בענין זה.

אך הנושא עצמו לא נגנז. כעבור ארבע שנים ומחצה ביולי 1945, הועלה שוב, גם הפעם בברלין, אמנם בנסיבות שונות. אך הנוסח הסוואטי, כפי שהוגש בוועידת פוטסדאם על ידי המאראשאל סטאלין עצמו, לא היה שונה ביסודו מן הנוסח הקודם של מולוטוב. הדגש לא הושם הפעם, כמסתבר, על האזור „דרומה מבאטום ובאקו בכיוון המפרץ הפרסי“, אלא על הפצה של ברית-המועצות בנאמנות על אחת מן המושבות האיטלקיות. ורק אחר כך פנה סטאלין אל המצרים. הסכם מונטרֶא היה „עוין“ לברית-המועצות.

דומה, בשום ענין מעניניה של מדיניות-החוץ הסוואטית לא נתגלו, בבחירות שאין למעלה כמנה כוונותיה של רוסיה לעיני העולם כולו כבפרשה זו שעדיין רשאים אנו לקרוא לה „השאלה המזרחית“ אחרי המחפכה פתחו הבולשאוויקים את ארכיוני הצארים כדי לחשוף את מניעי מדיניותה של רוסיה האימפריאלית-ליסטית, וכתום מלחמת העולם השניה נמצאו בגנוזי הנאצים הרבה מיסמכים סוואטיים. בצירופן היה בשתי סידורות התעודות החשאיות הללו כדי להעיד על הנאמנות המופלאה למטרה אחת ויחידה שהיתה תמיד לנגד עיני הרוסים במדיניותם במזרח התיכון — הן תחת שלטונו של הצאר והן תחת שלטונו של סטאלין.

בנקודת-מוצא לפרק האחרון בעלילה זו יוכל לשמש לנו תאריך 26 בנובמבר 1940. ביום זה קרא מולוטוב לפון שולנבורג, השגריר הגרמני במוסקבה, והודיע לו כי הממשלה הסוואטית מוכנה לחתום על הסכם ארבע מעצמות בין ברית המועצות, גרמניה, איטליה ויפאן, בתנאי שתביעות רוסיות מסויימות תתקבלנה על ידי שאר בעלי-הדבר. החשובות שבתביעות נגעו למזרח התיכון, ואלה התנאים, לדברי מולוטוב עצמו:

„הקמת בסיס לחילות היבשה והים של ס.ס.ס.ר. בבולגריה, בטוחה הבוספורוס והדארדאנלים.

הכרת האזור דרומה מבאטום ובאקו, בכיוון המפרץ הפרסי, כמרכז שאיפותיה של ברית המועצות.“

מולוטוב הוסיף ופירט את התנאים הללו; אכן ביקש למנוע כל טעות אפשרית. מן הראוי לתקן את טיוטת הפרוטוקול המתה את ספירות ההשפעה של כל צד. אמר מולוטוב לשגריר הגרמני, „כדי לקבוע את מוקד שאיפותיה של ברית-המועצות דרומה מבאטום בכיוון הכללי לקראת המפרץ הפרסי“. אף טיוטת הפרוטוקול בנוגע לתורכיה, הוסיף מולוטוב, טעונה תיקון „כדי להבטיח בסיס לחילות היבשה ולחילות ים קלים ליד הבוספורוס והדארדאנלים בחכירה לזמן ארוך“. באם חסרב תורכיה, יהיה צורך בהסכם מיוחד בין ארבע המעצמות „כדי לנקוט ולקיים את הצעדים הצבאיים והדיפלומאטיים הדרושים“.

תורכיה ותבעו מתורכיה את מסירת תראקיה המזרחית; הארמנים בארמניה הסוואטית הופעלו אף הם ומיד נשמעה התביעה הנמרצת להחזרת הגלילות התורכיים של קארס וארדאהאן לארמניה הסוואטית; אף גברה התעמולה נגד הממשלה התורכית עצמה.

מתיחות נשתררה בכל המזרח התיכון. השפעתה של רוסיה גדלה ובמתנגדיה, בפרס ובמדינות ערב, ניכרו סימני חולשת דעת. בקיץ 1946 הגיעה השפעת רוסיה במזרח התיכון לשיאה. הממשלה הסוואטית הרגישה בעצמתה של זו. לא היה עוד צורך ברקדוקי דיפלומאטיה או בתעמולת-היסח. היה זה נובמבר 1940 שני. כאן היה מקום לחזור ולשים את הקלפים על השולחן — איתם הקלפים ממש שמולוטוב העלה בראיון ההיסטורי עם היטלר.

ב־7 באבגוסט 1946 שלחה הממשלה הסוואטית אגרת חדשה לממשלה התורכית. סעיף דל"ת הציג „הקמת משטר למצרים בסמכותן של תורכיה ומעצמות אחרות של הים השחור“. סעיף ה"א הציג „שתורכיה וברית-המועצות, שהן המדינות המעונינות והמסוגלות ביותר להבטיח את בטחון המצרים ואת חופש המסחר הימי, תארגנה אמצעי הגנה משותפים למצרים כדי למנוע שימושם של המצרים בידי מדינות אחרות לשם מטרת עוינות למדינות הים השחור“. שנים עשר יום לאחר הגשת ההודעה הסוואטית, ובלי לחכות לתשובת התורכים, התערבו ארצות-הברית ומסרו מודעה כי אין לקבל את הטענות הסוואטיות. ב־22 באבגוסט מסרה הממשלה התורכית את תשובתה היא בנוסח דומה. כעבור חודש חידשו הרוסים את הנסיון. שוב דחתה תורכיה את רעיון השיחות הישירות, כפי שהרוסים הציעו אותן. הרוסים מצדם לא הסכימו לוועידה שתתקן את הסכם מונטרֶאֶ אלא אם יושג הסכם מקדם בינם לבין התורכים. הועידה לא נתכנסה. ההסכם לא תוקן. קרנה של רוסיה החלה יורדת. המשטר בצפון פרס, שהוקם בעזרת הסוואטים, התמוטט; ארצות-הברית נכנסו בתורת ערב לתורכיה וליוון ובתורת מסייע לפרס. התביעות הרוסיות, שהועלו בעקשנות, ראשית בתקופת הברית הנאצית-סוואטית, אחר-כך בשעת נצחון הברית הנאצית-נאצית, ולבסוף, בנסיבות המלחמה הקרה, נגנזו. אך תהיה זו פזיונות אם נעלה על הדעת, כי המטרות שניסח מולוטוב בברלין בשנת 1940, וסטאלין אף הוא בברלין בשנת 1945, כצרכיה החיוניים של המדיניות הסוואטית, עברו ובטלו פתאום מן העולם.

רבות ושונות היו הסיבות שמנעו את הסוואטים מהשיג את מבוקשם במזרח התיכון. בתחלה הרסה החלטת היטלר לצאת למלחמה על ברית-המועצות את תכנית הסוואטים לשים ידם על המזרח התיכון —

כי העניק לרוסיה אותן הזכויות כלקיסר היאפאני. „תורכיה היא חלשה מדי למתן ערובה יעילה למעבר חפשי, ועל כן מן הדין שתינתן האפשרות לברית-המועצות להגן על המצרים“. הסביר סטאלין. אך בעוד שהנוסח שנתפרש בברלין בשנת 1940 בדבר ההתפשטות דרומה אל פרס לא הוזכר, הרי ברור שהתפיסה היסודית לא נשתנתה. מר צ'אָרצ'יל הביע תחילה חששותיה לתביעת הרוסים את שני הגלילות התורכיים קארס וארדאהאן. גם מולוטוב וגם סטאלין הסבירו שניהם בתשובתם, כי התורכים ביקשו לכרות ברית, והילכך רשאים הרוסים להציב את הגבולות שעליהם יהיו מחוייבים להגן.

גם ועידת ברלין השניה לא הגיעה לידי החלטה ברורה בענין זה. ההודעה שנמסרה כתום הועידה רק אמרה, כי הוסכם על הצורך בתיקון הסכם מונטרֶאֶ וכי שלוש המעצמות תפתחנה בשיחות נפרדות וישרות עם הממשלה התורכית. הרוסים נראו שבעי רצון, מה שבא לידם עם תום המלחמה היה מעין מילוי הדרישות שדרש מולוטוב בשיחותיו עם היטלר בשעת ביקורו בברלין בשנת 1940. בצפון נתמלאו הדרישות שנגעו לפינלאנד. בדרום התקיימה שאיפת רוסיה לבסיס בולגארי למעלה מן המשוער. ועתה, לאחר הביקור השני בברלין, היה נראה כי הרוסים ישיגו את מבוקשם גם בדארדאנלים.

הרוסים הוסיפו לחזק את עמדותיהם בפינלאנד, באירופה המזרחית, בבולגריה ובמזרח הרחוק. אך באותו ענין דוקא שמולוטוב הגדיר כ„מרכז השאיפות הרוסיות“ היה נצחונם של הרוסים קצרי-ימים. כעבור שלושה חדשים לאחר הסכם פוטסדאם הודיעו ארצות-הברית לממשלה התורכית, שהן תומכות בתיקון הסכם מונטרֶאֶ בדבר הסדר הפיקוח על הדארדאנלים במגמה הפוכה לזו שברית-המועצות צופה לקראתה. התורכים קבלו את ההודעה האמריקנית בברכה. לממשלה הסוואטית נמסר שתורכיה אינה מוכנה למשא ומתן ישיר עם ברית-המועצות על עתיד המצרים. אך גם מבלעדי תמיכתן המוסרית של ארצות-הברית — ובאותה שעה לא היה יותר מזה — גמרו התורכים אומר לעמוד בפני הרוסים. הם קיימו את צבאם של 750.000 איש במצב של גיוס מלא. אך הרוסים לא היו בהולים לחתר, כתגובה על הסירוב התורכי פתחו הרוסים בהתקפה מרכזת לזעזע את ההתנגדות התורכית בבת אחת. לא יצאו ימים ספורים לאחר ההודעה האמריקנית אל תורכיה וגילוי סירובם העקשני של התורכים, ומיד פרץ המרד של תנועת השחרור האזרביג'אני והקורדית בצפון פרס בגבולה המזרחי של תורכיה; הקומוניסטים היוניים תחת גנרל מארקוס הגבירו את המערכה בגבולה המערבי של

לעין: במאה הי"ט התערבו הבריטים מדי פעם בפעם למנוע דריסת-רגל רוסית בדארדאנלים, אך במשך המחצית הראשונה של המאה העשרים לא ייחסו עוד לתורכיה ולדארדאנלים אותה חשיבות. עם הקמת הברית נגד הקיסר ואחר-כך נגד היטלר התחילה המדיניות הבריטית רואה את המצרים כבני-חליפין, ובלבד שתגבר אחיזתה של בריטניה בפרס.

ציון ברור ראשון לדרך מדינית זו יש לראות במשאומתן בין בריטניה לרוסיה בשנת 1908. כדי להשיג את הסכמת רוסיה לחלוקתה של פרס לאזורי השפעה בריטיים ורוסיים, הגישו הבריטים לחסמת את פתיון הדארדאנלים. הם הודיעו לרוסים כי בריטניה תשמוח, "לשקול כל הצעה שרוסיה תגיש" בנוגע לדארדאנלים. הציון השני היה ההסכם החשאי של קושטא שנחתם בין בריטניה ובין רוסיה בשנת 1915. על פי החוזה הזה תבטחה קושטא לרוסיה, בעוד שכרייטניה תורשתה לספח לתחומי-השפעתה בפרס את כל האזור הגייטראלי שנקבע בזמנו בהסכם שנת 1907. המלך ג'ורג' החמישי אמר לשגריר הרוסי, גראף בא' קאנדורף, לרגל כניסתה של תורכיה למלחמה: "קושי טא צריכה להיות לכם." מעתה הותווה קו ברור: יש להגן על המזרח התיכון בפרס ולא בתורכיה. דריסת-רגל רוסית במצרים נחשבה לרע במיעוטו לעינת החדירה הרוסית לתוך פרס. ההחלטה לא היתה מקרית ובמשך הזמן הוברר שנודעה לה חשיבות שלא היתה לשעה בלבד.

בפנותנו ממלחמת העולם הראשונה אל השניה אנו מבחינים במסכת צבאית החוזרת על כל הצעדים הדיפלומטיים של מלחמת-העולם הראשונה. בשנים 1942/43 הוציאו הגנרלים אוכילנאק ויילסון חמש סידרות הוראות להגנת המזרח התיכון בפני התקפה מצפון. מן הראוי שנעניין בהן בפרטות.

בפברואר 1942 הוציא הגנרל אוכילנאק את ההוראה הראשונה. יש להגן על שדות התעופה בסוריה הצפונית ובעיראק הצפונית; פעולת הריסה כללית תיעשה במידת האפשר בתורכיה. בצפון פרס ובצפון סוריה; והצבא יקשור קרבות-השהיה תוך כדי נסיגתו לדרום פרס, לדרום עיראק ולדרום ארץ ישראל.

כעבור חודשיים, באפריל 1942, הוצאה הוראה שניה. הפעם הניחו כי לא יתכן לעצור התקפה גרמנית דרך אנאטוליה, ומן ההכרח להעתיק את קריה-הגנה אחורנית. תפקידם של חילות המזרח התיכון הוא להגן על הבסיסים והנמלים במצרים, בעיראק ובפרס, על הנפט בדרום מערב פרס ועל המפרץ הפרסי. אפילו יניחו כי התורכים יתנגדו להתקפה גרמנית, על בעלי הברית לצמצם את עזרתם לפעולה בדרום תורכיה עד גבול רכסי הרי הטאורוס כדי להרוס את הכבי

או לפחות לזכות בשליטה על המצרים — כשם שהשיגו את המדינות הבאלטיות: בול-הזול. אחר-כך קלקלה התנגדותם של התורכים את שורת החישובים הסטאטיים. אולם אבן-הנגף העיקרית לתכניות הסטאטיים במזרח התיכון היתה זו שעמדה לשטן על דרכם של הצארים: ההשפעה הבריטית וארגונו הצבאי של המזרח התיכון בידי הבריטים נגד כל הסגת-גבול מצדה של רוסיה.

ב

המדיניות הבריטית במזרח התיכון התנהלה בשני שטחים נבדלים כדי לקדם את כפל תכונותיה של הסכנה הצפויה מן הצפון. זמן רב לפני המהפכה הרוסית, וכן אחריה, שקדה בריטניה על הגנתו הצבאית של המזרח התיכון למען יעמוד בפני כל מדיניות של התפשטות מצד רוסיה שמטרתה הקיסרות הרוסית או המפרץ הפרסי. מאידך השתדלה מדיניות זו, מימי המהפכה הרוסית ואילך, ליצור במזרח התיכון מסגרת מדינית וחברתית שתהיה עשויה להחזיק מעמד כנגד מגמות ההתפוררות, אשר עצם קיומה של רוסיה הסטאטית מעודדן ואשר נחשלותו וחוסר-יציבותו של המיבנה התכרתי והמדיני במזרח התיכון מפרנסים ומטפחים אותו.

לאמתו של דבר, פשטה סכנת ההרקה הפנימית וההתמוטטות עוד בסופה של המאה הקודמת אף פרצה גבולי הקיסרות העות'מאנית. כבר בשנת 1890 מצא לורד קארזון שוהי הבעיה המרכזית למדיניות הבריטית בפרס: החולה היה צפוי למיתה בידי של הרופא. המדיניות הטובה ביותר לבריטניה בפרס, כתב קארזון, היא "להקים ברית ידידות... לעודד זרימת הון למזרח לשם מטרות בדוקות ויציבות שכונתן להחיות את הארץ... ובזאת להביא את פרס לידי מעמד כזה, שיהיה ככוחה לסכל את מזימות שכניה או, לפחות, להכביד עליהן".

לשונו של קארזון היתה נמלצת יותר, אך התוכן היה דומה מאד לדבריו של מר בא'ין, חמישים וחמש שנה אחר כך. על "העלאת רמת החיים במזרח התיכון", וכן לדברי הנשיא טרומאן בהערותיו שהעיר זה לא כבר על סעיף ארבעה, אך על אף כל השלושה, הרי המדיניות השלטת במזרח התיכון במשך ששים השנים האחרונות סימניה המובהקים היו המולדת-הבה, איימנות ושוחד, ועל כל פנים, ההיפך הגמור מרפורמה פנימית. מדיניותו של קארזון לא עלתה בקנה אחד עם אמירתו המרהיקה-ראות ממש, כשם שמדיניותו הממשית של ארנסט בא'ין לא הלמה את כוונותיו המוצהרות. האבחנה היתה נכונה; אך הטיפול היה בו כדי לקרב את קצו של החולה.

במה שגתה המדיניות הבריטית? סיבה אחת בולטת

כיס דרשו יותר מזה מבעל-ברית אמיתי. על כן פנו לאמריקה כתום המלחמה, משתפסה סכנת ההתרעבות הרוסית את מקום הסכנה הגרמנית שחלפה. היענותן של ארצות-הברית היתה מוגבלת. עזרת כסית מסוימת ניתנה; רשת הכבישים התורכית תוקנה; בתמיכתן חודש ארגונם וציודם של תילות תורכית. ומעין זה עשו לסייע בידי הפרסים. אולם מלכתחילה נדף רית של חוסר-ממשות מן הגישה האמריקנית. תחילה ראו האמריקנים את עצמם כמין כוח שלישי במזרח התיכון. מר ויליאם ס. האס, מומחה אמריקני לפרס שעשה זמן-מה כיועץ במשרד התיכון הפרסי בטהראן, הגדיר, למשל, את תפקידן של ארצות-הברית, עם פרוץ המרד, שנתמך על ידי הרוסים, בצפון פרס בסתיו 1945, כתפקיד של „מתווך בין בריטניה הגדולה לבין רוסיה“, ואמנם מילא ציר ארצות-הברית בטהראן את התפקיד הזה באותם הימים. ואף זו: המדיניות האמריקנית במזרח התיכון סובלת מפשטנות מסוימת, שאינה הולמת את היחסים הפוליטיים באזור מחוכם ומפולפל זה. ג'ורג' ו. אָלן, לשעבר סגן שר-החוץ ואחד המוכשרים מבין המומחים האמריקנים למזרח התיכון, כתב בשנת 1949 על פרס את הדברים האלה: „הבעיה כיום שונה לחלוטין מן הבעיות של הדורות הקודמים. משאלתן של ארצות-הברית היא רק לסייע בידי פרס כי תתחזק עד שתוכל לשמור על עצמאותה ועל שלימותה בפני כל מי שיהיו לו שם מסרות אימפריאליסטיות. כל הפצנו הוא לראות את פרס מתפתחת מבחינה תעשייתית ועומדת ברשות עצמה. זהו התיפך הגמור מאימפריאליזם“.

הרי זה בשינוי נוסח, ובפחת מליצה, כמעט מלה במלה מה שכתב קארזון לפני ששים שנה. עובדה היא כי האמריקנים הוצבו בפני אותן הבעיות שנחקלו בהן הבריטים, אך עד כאן דומה שלא נתגלה להם פתרון חדש, שיהיה לו הסיכוי להשיג. את המטרה שלורד קארזון ומר אָלן הטיבו להגדירה כתכלית רצויה. וזה עיקר הצרה כיום. נראה כי גם לבריטים גם לאמריקנים אין כל תכנית מדינית, חברתית או צבאית עקיבה לגבי המזרח התיכון. הכל עשוי טלאי על גבי טלאי. יודעים הם את מבוקשם של הרוסים, ומבחינים הם יפה בהתפוררות הכלכלית האטית בקרב החברה הישנה השלטת עדיין ברוב הארצות; ואף על פי כן לא השכילו למצוא מענה על קריאת-תגר זו: לא תכנית חברתית ולא אסטרטגיה מקיפה ומושכלת.

ג

תורכיה היתה למפתח האסטרטגי בהגנת המזרח התיכון. אך עדיין שורר אי-בטחון לגבי כוונות המערב. התוגן תורכיה כאשר תותקף? כיצד תוגן? האם?

שים, המנהרות והגשרים דרך ההרים הריסה יעילה טרם נסיגתם.

הוראה שלישית הוציא הגנרל אוכילנאק כעבור חודש, באמצע מאי 1942. המצב נתברר בינתיים במידת-מה. לא נעשה כל ניסיון לתווך את קו ההגנה קדימה לתוך תורכיה. מתורכיה נתיאשו מלכתחלה. אולם עם כל הוראה נוספת הועתק הקו בפרס צפונה. הקו, שבו היו צריכים להחזיק, עבר מפאהלוי על שפת הים הכספי דרך קזוין (צפונה מטהראן) לגיא רנואנדיז בגבול בין צפון פרס וצפון עיראק; מכאן הקיף והברית את שדות הנפט העיראקיים אך הניח את מוסול מחוץ לתוג ההגנה; עבר דרך המדבר בקו ישר לרבת עמון והצה לבסוף את ארץ-ישראל לעבר חיפה. כל סוריה, תורכיה וצפון עיראק נועדו לעזיבה. לרשותה של תכנית ההגנה הונאת עמדו אחת-עשרה דיוויזיות (בתוכן שלוש דיוויזיות משוריינות) ושתי חטיבות ממונעות — כוח שווה בערך לכלל הכוח המערבי במערב אירופה כיום. ראש המיבצעים של אוכילנאק, הגנרל די גיניאן, אומר שעל גבי הנייר עשו התכנית רושם טוב, אך לא היה בטוח בהן ביותר במקרה שמדינות הציר נתכוונו לדברים של ממש. במשך הזמן נודע כי הגרמנים לא היו יכולים לשלוח יותר משש דיוויזיות דרך הקאוקאז — החצי מן החיל שהצבא הבריטי העמיד לרשות הגנת האיזור.

ההוראה הרביעית הוצאה על ידי גנרל וילסון. הוא היה בטוח בתורף 1942 שיהיה בכוחו לעצור את הגרמנים צפונה מטהראן, ובאביב 1943 כבר חשב שיוכל להכותם במרחק הגון צפונה מטהראן. על תורכיה לא חלו שום שיקולים כאלה. היא נועדה, בשעת הצורך, לשמש כאדמה חרוכה וכדרך נסיגה. בסופה של אותה שנה, כשנידון עתידה של תורכיה בדצמבר 1943 בוועידת קאהיר, אמר מר צ'ארצ'יל לנשיא תורכיה כי „יתן“ את הדארדאנלים לרוסיה אם התורכים לא יצטרפו למלחמה בצד בעלי הברית. זה, כן הוסבר, לא היה אלא „טכסיס“ צ'ארצ'ילי. התורכים ראו בזאת הוכחה נוספת לאדישותה של בריטניה כלפי גורל הדארדאנלים ותורכיה. אחיות-העינים של צ'ארצ'יל לא הועילה; ואחיות התורכים בדארדאנלים לא רפתה. הם לא נכנסו למלחמה עד לשעה שהיה שוה להם להיכנס.

לאור הנסיון בשתי מלחמות-עולם נתחזקה אמריתם של הרוסים כי שלימותה של תורכיה ושליטתה בדארדאנלים שוב אינה בגדר אינטרס בריטי חיוני. התורכים, בחרד-לב, היו שותפים לאותה דעה. באוקטובר 1939 אמנם נחתם חוזה עזרה הדדית בין הממלכה המאוחדת, צרפת ותורכיה, אך משום-מה לא ראו התורכים במדיניות של אדמה חרוכה ונסיגה אותה צורת עזרה שנתכוונו לה בשעת חתימת החוזה. התור-

על ידי כוח אויב יקשה מאד לחזור ולפתחם. ואף זו: הבריטים יותר מדי רחוקים הם ממקום-המעשה, אם תידרש עזרהם בהתאם לערובה. סוּאָץ הוא במרחק 700 מיל מן הדארדאנלים, וקאפריסין — כ־300 מיל מקושטא. אך לא בצד האסטרטגי מקום-התורפה העיִ קרי של המערב, אלא בחוסר יכולתן של בריטניה וארצות-הברית לבוא לידי הסכם על המעשה אשר ייעשה.

בדרך כלל מוטלת האחריות להגנת המזרח התיכון על האנגלים. אולם אין להניח שיוכלו לחסוך במשך השנה הבאה חילות כלשהם מהתחייבויותיהם להגנת אירופה המערבית. הרי שנשארות רק שתי דיוויזיות בלבד בכל המזרח התיכון, המרוכזות בעיקר במצרים, הרחק ממקומות הסכנה, כשהרעת היחסים האנגלו-מצריים הולכת וממעטת את כושר פעולתן, ולא עוד אלא שעדיין אין הבריטים והאמריקנים תמימי־דעים, אם קרס חשוכה מתורכיה, או להיפך, הבריטים שעיִ ניהם, כמובן, לתפוקה העולה של הנפט בדרום פרס עדיין מחזיקים בדעת, כי שומה על כל תכנית הגנה למנוע חדירה מעמיקה לתוך פרס. האמריקנים, מאידך, סבורים שכל התחייבות מוחלטת לפרס נידונה לכשלון דוגמת מאמציהם להציל את הלאומנים הסיניים. זוהי כנראה, הסיבה האמיתית לסירוב האמריקנים לתת לתורכים ערובה אבטומאטית. כי במקרה זה יהיו חייבים לעשות אותו הדבר בפרס, או להודות בפרהסיה שכבר נתיאשו מהגנת פרס.

בתוך מבוכה כללית זו חשו להם הבריטים והאמריקנים מנוס מאחריותם בתירוצ גוֹחַ. הם ערכו להם שיטה של עדיפות. בשנה הבאה זכות-הבכורה למערב אירופה; אחר־כך יגיע תורו של המזרח התיכון. סילוק מיכאני זה של הבעיה נוח הוא, לכאורה, אך תהליך ההתפוררות במזרח התיכון אינו נעצר על־ידיו. לאחר שתהליך זה נגע בסוריה בשנת 1949 עבר ב־1950 למצרים ועובר גם על עבר־הירדן של עבד־אללה. נדנודיהם המתמידים של הבריטים והאמריקנים, חוסרי־יכולתם להחליט מה מבוקשם במזרח התיכון, הביאו בסופו של דבר לידי זירוז תהליך ההתפוררות הפנימית מבלי להגיע לכלל פתרון משבי־עצצון לבעית ההגנה האסטרטגית.

מכל מקום ברור, כי הבעיה הצבאית של המזרח התיכון מרוכזת בתורכיה, שהיא תומת־המגן היחידה לאזור זה. לפיכך חשובים למערב הדארדאנלים מסרָאץ, והריכוז ההד־צדדי בהגנת מערב אירופה סכנה בו. אם אפשר להחזיק מעמד בתורכיה, הרי הפלישה לפרס תהיה כרוכה בסכנות רציניות לכל מתקין. על כן כל פתרון שכוונתו לשמור על בטחון המזרח התיכון צריך להתרכז בתורכיה, בין היא תכנית הגנה ובין היא הסדר דיפלומאטי עם רוסיה.

שר להגן עליה? מי יגן עליה? התורכים אינם יודעים. אולם הם נתפסו לחשד — והכותב שותף לחשדם — שאף האמריקנים והבריטים אינם בטוחים בתשובה תיהם.

יתכן כי תנאי־קודם עיקרי להערכת יכולתו של המערב להגן על המזרח התיכון בכלל ועל תורכיה בפרט הוא ניתוח המצב מתוך בקורת עצמית ללא רחמים. ואולם הבריטים זה זמן שצריכים הם לתקופת עשר עד חמש־עשר שנה עד שיהיו מוכנים להודות אפילו בפני עצמם על המצב האמיתי השורר במזרח התיכון. כך ניתן להארולד ניקולסון בשנת 1934 לנתח ברוב דיקנות את שגיאותיה של המדיניות הפרסית של לורד קארזון משנת 1919 מבלי שעוזריו הצעירים ממנו יתעוררו לזעקת מחאה ומבלי שיוקיעו אותו כתעמלן אנטי־בריטי בעל־פניות. הטעות היסודית במדיניות 1919 היתה, לדעת ניקולסון, כי הבריטים הניחו שהפרסים ראו אותם כידידיהם ומגיניהם, בעוד שלאמיתו של דבר הגיעו הפרסים לראותם כמדכאים גרועים מן הרוסים.

כל תכנית ונסיון סיוע יהיו צפויים לכשלון ככשר לון העזרה האמריקנית לצ'אָרְאָרְשֶׁק בסין, אלא אם כן יתיה ברור למערב מלכתחילה, כי מבחינת ההגנה יש להתתייחס למזרח התיכון — חוץ מתורכיה ואולי ישראל — כאזור של כיבוש. כל דעה האומרת, כי יתכן ארגון הגנה אזורי בטוח המבוסס על הצבאות המקומיים (פרט לתורכיה), סופה חורבן.

כללו של דבר: תומת המגן של המזרח התיכון היא תורכיה — ולא תעלת סוּאָץ או שדות הנפט הפרסיים; על כן השאלה המכרעת אינה, למעשה, האם תיתכן הגנתו של המזרח התיכון אלא האם תיתכן הגנתה של תורכיה? לשון אחרת: פירוש הדבר תפיסה שונה ביסודות מוז שהדריכה את תכניות ההגנה הבריטיות במזרח התיכון במשך שלושים וחמש השנים האחרונות.

יש להניח כי בעקבות כיבושה והתמוטטותה של תורכיה היתה מתמיטת גם הגנת רובו של המזרח התיכון. אך בקשת התורכים מאמריקה לתת להם ערובה כי במקרה התקפה תבוא מיד לעזרתם, נתקלה בסירוב. האמריקנים הסבירו את סירובם בנימוק, כי ארצות־הברית כבר הפריזו בהתחייבויותיהן ויקשה עליהן לקבל עליהן עול נוסף באורח רשמי. עם זה הובטח לתורכים כי במקרה התקפה תבואנה ארצות־הברית מיד לעזרתם. אולם בצדק נשאלת השאלה: כיצד תינתן עזרה כזאת? קושטא מרוחקת טיסת המשעשרה דקות מן הבסיס הסוּאָצִי הקרוב ביותר בבולגאריה; כל רצועת החוף של הים השחור פתוחה לנחיתות צי; השטח הריק בפנים אנאטוליה כאילו נוצר לנחיתות של צבא מוסט, ואם המצרים ייסגרו